

עבדת - על הרס, שחזור ואותנטיות

אדר' רם שואף

▲ הכנסייה הצפונית בעבדת לאחר ההשחטה. רוב עמודי הכנסייה הופלו חוץ מעמוד אחד

רשות העתיקות, אשר חפרה באתר ומתמחה באתרים הארכאולוגיים בנגב מהתקופה הרומית-ביזנטית, ליוותה אותנו לאורך כל הדרך. אפשר לומר, שנתרו עדיין כמה סימני שאלה בדבר האותנטיות של חלקים שונים באתר.

בשלב השני עסקנו בנייתוח השחזורים הקיימים באתר ובמידת אמינותם המדעית. בחנו עד כמה הם מתבססים על ידע ועל ניתוח של הממצא ועד כמה הם פרשנות חופשית של הארכאולוג, המשמר או המתכנן שעבדו במקום.

אחת הסוגיות המעניינות, שהתמודדנו אתן, נגעה לשחזורים משנות ה-60' אשר נפגעו בפעולת הוונדליזם. עמודי הכנסייה הצפונית, לדוגמה, הופלו כמעט כולם על-ידי המשחיתים. שדרת העמודים הדרומית התאפיינה בזיזי אבן בראשי העמודים. הזיזים פנו אל הקיר הדרומי של הכנסייה. לאחר לימוד הנושא לעומק הבנו, כי העמודים משוחזרים בצורה שגויה, כלומר, שאין למופע ה"משוחזר" שלהם אחיזה באדריכלות המבנה. הנחנו, כי חוליות הזיז שהונחו בראש העמודים הם שריד למקדשים, אשר היו במקום לפני הקמת הכנסיות. יתרה מכך, אפשר לומר בשל הנתונים, שהם מעולם לא היו חלק ממבנה הכנסייה הצפונית. בשלב זה התחבטנו בשאלה, האם להשיב את עמודי הכנסייה למצב של שחזור שגוי? לבד מהידע המדעי שהיה בידינו ניצבו כעת שיקולים נוספים. לדוגמה, שדרת עמודי הזיז שהושחטה הפכה עם השנים לאחד מסמליה של עבדת. צילום שלה אף מופיע בשער העלון המחולק למבקרים בכניסתם לאתר, ומכאן, שאלנו האם בשחזור הכנסייה אנו נדרשים להתחשב במה שהציבור מכיר ומזהה עם האתר? שהרי

התגובה הראשונית של הגופים אשר היו מעורבים בשיקום האתר הייתה, כי יש להחזיר את המצב לקדמותו, טרם ההשחטה. אולם עד מהרה הגענו למסקנה, כי הנזק שנגרם מביא עימו הזדמנות לדון בסוגיות מהותיות, כגון: אותנטיות מול צרכים תיירותיים, מידת השחזור, באיזה אופן יוצג האתר לקהל ועוד. ברוב אתרי העתיקות המפותחים כאתרי תיירות, דיונים מסוג זה המתקיימים בדיעבד, נותרים תאורטיים בלבד ואינם משפיעים בסופו של דבר על האתר עצמו. במקרה של עבדת הייתה לנו אפשרות לערוך מחקר על שימור האתר, פיתוחו והצגתו לקהל בשנתו כגן לאומי ולהטמיע את המסקנות בתכנון שיקומו.

בשלב הראשון ריכזנו מידע על החפירות הארכאולוגיות, שנערכו בעבדת משנת 1958 בראשותו של מיכאל אבידונה ומאוחר יותר בראשותם של אברהם נגב ואחרים. התברר, כי החפירות בשנים הראשונות נערכו ללא תיעוד מסודר, עובדה שהקשתה על תהליך הלימוד. הידע שנצבר במהלך העבודה התבסס על מספר מקורות: לימוד האתר וניתוחו, תצלומים היסטוריים מתקופות שונות וממקורות מגוונים, השוואה לאתרים ארכאולוגיים אחרים בני אותה תקופה וטקסטים מגוונים. הארכאולוגית ד"ר טלי גיניאריקסון ממרחב דרום של

בשנת 2005 הכריז ארגון אונסקו על קטע מתוואי דרך הבשמים, בשטחה של ישראל, אתר מורשת עולמית. ההכרזה כוללת קטעי דרך, אבני מיל, מספר חאנים ומצודות וכן ארבע משש הערים העתיקות אשר נבנו לאורך דרך זו: עבדת, ממשית, שבטה וחלוצה. כארבע שנים לאחר מכן, בליל 5 באוקטובר 2009 נפגעה עבדת מוונדליזם. ההרס לאורך הרחוב המרכזי של הרובע הביזנטי ובאזור הכנסיות והמקדשים, אשר בחלקו המערבי של האקרופוליס, היה רב. קירות אבן הופלו או נמרחו בצבע, קשתות ועמודים הופלו ופריטים אדריכליים ייחודיים הושחתו. ההרס הפיזי והחזותי באתר היה גדול. העובדה, שהאתר נכלל ברשימת מורשת עולמית, תרמה לכך שממשלת ישראל העבירה תקציב לשיקום האתר. המשאבים שהוקצו יצרו הזדמנות לא רק לשקם את חלקי האתר הפגועים, אלא גם לחקור את הממצאים מחקר מעמיק ולתכנן שימור ופיתוח רחבי היקף של האתר. לצורך עבודת השימור הוקם צוות משמרים בראשות אולגה פינקלשטיין מרשות העתיקות ושמואל זוחוביצקי מרשות הטבע והגנים. צוות התכנון כלל את המהנדסת לילה סוחנוב ואותי כאדריכל הפרויקט. את הפרויקט ניהלה אורית בורטניק, משמרת מחוז דרום של רשות הטבע והגנים.

▲ הכנסייה הצפונית בעבדת בראשית שנות ה-60. שדרת עמודי הזיז נראית במרכז התמונה

משמשת אתר תפילה לקבוצות נוצריות רבות, המגיעות ממקומות שונים בעולם, ומאחר שראינו חשיבות רבה בהצבת הסורג לצורך הצגתו של מבנה הכנסייה, חשבנו, כי יש מקום להקמה מחדשת של סורג הבמה.

חיפוש ראשוני של לוחות הסורג ועמודיו לא העלה דבר, ונראה היה, כי שרידים אלה אבדו. לפיכך, הצעת השחזור הראשונה הייתה מבוססת על חומרים מודרניים דוגמת ברזל. הדברים השתנו כאשר התחילה אולגה לעבוד על פרטי האבן המצויים במחסן האתר. בין שברי האבן אותרו חלקיהם של שניים משלושת הלוחות החסרים וכן מספר חלקים של עמודי הסורג. המציאה של פרטי האבן המקוריים הביאה לשינוי בעמדת ועדת ההיגוי של הפרויקט. עתה הוחלט, כי שחזור הסורג יתבסס על הפריטים המקוריים ואילו הפריטים החסרים - הלוח שאבד, לוחות הסורג הקדמיים והעמודים - ייוצרו מאבן. לימוד פרטי הסורג הקיימים הוביל אותנו להבנה, כי הסורגים משני צדי הבמה היו ככל הנראה, עשויים אבן גיר ואילו לוחות הסורג והעמודים בקדמת הבמה היו עשויים שיש. הבנה זו מתבססת בין היתר, על מספר שברי שיש שנותרו שקועים בתעלות ביסוס הסורג הקדמי. מסקנות אלה הובילו להחלטה, כי הלוח והעמודים החסרים בצדי הבמה ייוצרו מאבן גיר בגוון חום-צהבהב בהיר, ואילו פרטי הסורג הקדמי ייוצרו משיש מרמרה בהיר בעל עורקים תכולים-אפורים.

על מלאכת שרטוט התכניות המפורטות לביצוע הופקד יובל אברהם ממינהל

▲ הכנסייה הצפונית בעבדת לאחר השיקום. עמודי הזיז לא נבנו מחדש. העמוד הבודד שלא הופל נותר במקומו כעדות למה שהיה לפני ההשחטה. צילומים | אדר' רם שארף

החומרים הפוגעים באתר, אשר היו בשימוש בשחזורים של שנות ה-60 עד ה-90 (מוטות ברזל, בטון וכד'), והוצאו ממנו. השחזור נעשה בחומרים מתאימים לבנייה המקורית: אבן גיר, שיש וחומרי מליטה על בסיס סיד. בפעולות השימור שבאו כתגובה לוונדליזם באתר ביקשנו ליצור הבנה טובה יותר של שרידי העיר הייחודית והמרתקת הזו, בכך שהמעטנו בפרשנות שאינה נסמכת על ידע.

שחזור סורג בכנסייה הדרומית

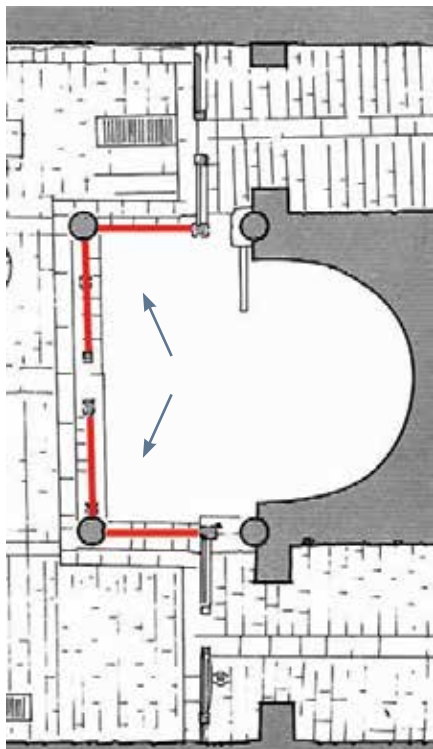
במהלך איסוף המידע ההיסטורי דוגמת דוחות הפירה ותצלומים, גילינו, כי הסורג סביב במת הכנסייה הדרומית שוחזר בעבר אך פורק ברבות השנים. מהסורג נותר במקומו לוח אבן אחד בצידה הצפוני של הבמה. מאחר שכנסייה זו

כך הוא נראה מימיו הראשונים כגן לאומי. טענה נוספת שהועלתה מול הניסיון שלנו לצמצם את הפרשנות באתר הייתה, כי כך הוא הוכרז עליידי אונסקו למורשת עולמית וכל שינוי באתר עלול לפגוע בהכרזה זו. דיון נוסף התפתח בעניין דמותו של הארכאולוג אברהם נגב, דמות מרכזית בארכאולוגיה של מדינת ישראל, שבין היתר, היה אחראי למרבית החפירות בעבדת ולשחזורים בה. האם למורשתו של הארכאולוג החופר יש משמעות היסטורית בפני

עצמה? האם אנו נדרשים לדבוק בפרשנות שלו, גם אם מבינים היום את האתר באופן שונה מהדרך שבה הובן לאורך השנים? סוגיה זו הייתה אולי המורכבת ביותר, שכן עבדת נקשרת בדמותו המיתית כמעט של אברהם נגב ובמחקריו רחבי ההיקף על העולם הנבטי. הפתרון לכנסייה הצפונית כמו לכלל האתר היה משולב. בראש ובראשונה פורקו

▲ הכנסייה הדרומית, תצלום היסטורי (ראשית שנות ה-60?). בתצלום נראים לוחות הסורג אשר פורקו. הלוח היחיד שנותר לא נראה בתצלום זה ונמצא בצד שמאל (צפון) של הבמה.

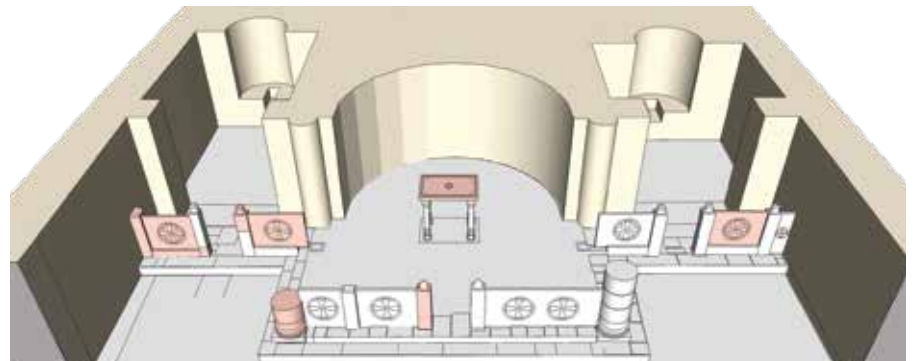
אפסיס הכנסייה הדרומית מתוך דוח החפירה של אברהם נגב ("קדם" 36). הסורג סביב הבמה מסומן באדום. בשטח לא נמצאו שרידים המעידים באופן ברור, כי היו סורגים בדפנות הצפונית והדרומית של הבמה (מסומנות בחיצים).

אובייקט אחד איננו מלאכה פשוטה. ההנחה היא כי נדרש לשינויים ולהתאמות בעת הצבת הפריטים בשטח. פרויקט שחזור הסורג עם השחזור של כל אזור הבמה, הכולל גם את רצפת הבמה ושולחן המזבח, נועלים שלוש שנות עבודה בשימור האתר הארכאולוגי עבדת ובפיתוחו. תקוותנו היא כי בכך תרמנו להצגה טובה ונכונה יותר של אתר זה ולשמירתו בעבורנו ובעבור הבאים אחרינו. שיקום עבדת היה מסע מרתק לא רק בזכות איכויותיו של האתר אלא גם הודות לדיון התאורטי שנלווה אליו.

זים | רשות הטבע והגנים
 תכנון שימורי | אדר' רם שואף
 תכנון הנדסי | אינג' ליליה סוחנוב, יובל אברהם
 ניהול פרויקט | אורית בורטינק
 ביצוע | אולגה פינקלשטיין, שמואל זוחוביציקי
 אוצרות | אביבית גרא
 עיצוב | עופר קוטלר

במהלך תכנון הסורג עלתה שאלה בעניין שלמות סורג הבמה במקור. סורג הבמה בכנסיות הביזנטיות מקיף לרוב את הבמה משלושה עברים: צפון, מערב ודרום (לבד מהסורגים בצדי הבמה). כך גם סימן הארכאולוג אברהם נגב בפרסום החפירה. כאשר בחנו את אזור הסורג הופתענו לגלות, כי בעוד שרידי הסורג בקדמת הבמה ומשני צדיה ברורים למדיי (שברי לוחות, תעלות ביסוס מסותתות ועמוקות וכד'), תעלות הביסוס בדפנות הצפונית והדרומית של הבמה רדודות מאוד או לא קיימות. זאת ועוד, בחוליות שני העמודים אשר בפינות הבמה נמצאו חריצים לייצוב הסורג רק בקדמת הבמה. בשל ריבוי הספקות באשר לסגירת הבמה המרכזית כלפי צפון ודרום החלטנו להימנע משחזור חלקים אלה של הסורג בשלב זה. נכון להיום, המלאכה עדיין לא הסתיימה. אנו מצפים ליבוא פרטי השיש מטורקיה, בתקווה שהם יתאימו לדרישות שהצבנו בתכנון (מידות, גוון וכד'). חיבור כל חלקי הסורג לכדי

השימור. הכנו דגם תלת ממדי כדי לבחון את משמעות שחזור הסורג, והוא שירת אותנו גם לצורך הצגה בפני ועדת ההיגוי של הפרויקט. את שברי הסורגים המקוריים, אשר מצאה אולגה במחסן האתר, היא שימרה, חיברה והשלימה ללוחות סורג שלמים. בסופו של התהליך יהיה הסורג מורכב מלוחות אבן גיר מקוריים אשר חוברו והושלמו, מלוח ומחספר עמודים עשויים אבן גיר חדשה ומלוחות ועמודים העשויים אבן שיש. חיפושיו של דניאל קיש האמון על עבודות האבן העלו, כי לוחות השיש הקיימים בארץ אינם מתאימים לסורג. הפתרון שנמצא לכך היה להזמין את העבודה ממחצבה בטורקיה, ואלה נשלחו התכניות לצורך חציבה וסיתות ראשוני של פרטי שיש אלה. בזמן שהוכנו פרטי האבן, החלו העבודות להכין את הבמה להרכבת הסורג. הכנות אלה כללו תכנון של פרטי ביסוס אשר הוצבו מתחת לשולי הבמה וביצועם. פרטי האבן יחוברו לפרטי הביסוס באמצעות מוטות נירוסטה.

דגם תלת-ממדי של הצעת שחזור הסורג. הפרטים הלבנים חדשים והצהבהבים מקוריים. שחזור לוחות הסורג המקוריים: אולגה מחברת את שברי הלוח.

